

طراحی میادین محلی جهت ارتقاء کیفی و حفظ هویت تاریخی (مورد پژوهی: میدان مرکزی قراملک تبریز)^۱

دریافت مقاله: ۹۸/۴/۲۷ پذیرش نهایی: ۹۸/۸/۱۰

صفحات: ۹۱-۱۱۲

سارا قهری للکلو: دانشجوی دکترای طراحی شهری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران.

Email: saraghahri1@gmail.com

رسول درس خوان: استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران^۲.

Email: darskhan.s@gmail.com

چکیده

امروزه از اهمیت میادین که روزگاری محل تعامل ساکنین شهر بوده کاسته شده و ماهیت آن به کلی تغییر کرده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی پارامترهای مؤثر بر ارتقاء کیفیت فضا و حفظ هویت تاریخی میدان و ساماندهی میدان از طریق ارائه راهکارهای علمی و عملی جهت ارتقاء کیفی فضا و حفظ هویت تاریخی انجام شد. تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و جامعه آماری در پژوهش حاضر افراد حاضر در میدان می باشد. نمونه گیری تصادفی از افراد با سنین و بینش های مختلف پس از شروع با حداقل تعداد، تا زمانی ادامه پیدا کرد که به اشباع نظری در حیطه تحقیق برسیم. ابزار گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و کتابخانه ای می باشد. تحلیل در قالب پرسشنامه باز و بسته محور بوده که روایی پرسشنامه به صورت روایی صوری (نظرات کارشناسان) مورد بررسی قرار گرفته و با استفاده از تکنیک *swot* واز طریق نرم افزار *spss* مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. از میان آیتم های مختلف جهت خاطره انگیزی میدان، نام میدان قراملک با ۵۹٫۳ درصد یادآور قدمت تاریخی و با ارزش بودن فضاست و با نام بردن این فضا، یک مکان تاریخی و سرزنده در ذهن افراد مجسم می شود. مجموع عوامل و کاربری ها از جمله مسجد جامع، حمام تاریخی، جاده ابریشم و ... در ایجاد هویت فضای میدان تأثیرگذار بوده است. جاده ابریشمی که در گذشته از این محدوده عبور می کرد و امروزه خبری از آن نیست، تأثیر منفی در تصویر ذهنی افراد داشته است. با طراحی و بهبود وضعیت کیفی فضا می توان میدان را به یک فضای جمعی جهت ارتقاء سطح روابط اجتماعی، که قشرهای مختلف مردمی بتوانند حضور پیدا کنند تبدیل کرد و تقویت و پیوند فضایی و بصری عناصر سازنده میدان می تواند در ایجاد مرکزیتی جاذب برای محله مؤثر باشد.

کلید واژگان: میادین محلی، ارتقاء کیفی، هویت تاریخی، قراملک

۱. این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان "طراحی شهری میدان مرکزی قراملک تبریز با تاکید بر ارتقاء کیفی فضای شهری و حفظ هویت تاریخی" با راهنمایی جناب آقای دکتر رسول درس خوان در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز می باشد.

۲. نویسنده مسئول: تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر

مقدمه

میدان عرصه نمایشی است برای زندگی یک شهر، از حرکت، کوشش و تلاش برای زندگی و سرزندگی شهروندان خبر می‌دهد. میدان با طرح و ترکیبش به شهر هویت می‌بخشد. اگر شهری را می‌خواهید بشناسید از میدانی که مقصد عام است دیدن کنید. شهر در آینه کوچک میدان‌هایش به کمال منعکس است. میدان به عنوان یک عنصر دیرپای شهری، در ابعاد و اشکال مختلف وجود داشته و صحنه و عرصه‌ی تاریخ جوامع اسکان یافته بوده است. اما این نوشته بر آن نیست تا به ظرایف و پیچیدگی‌های تاریخی و اجتماعی که میدان و سیر تکامل آن را در برگرفته پردازد بلکه بررسی دوباره و ارزیابانه، از دیدگاه حرفه‌ای و طراحی شهری به این عنصر نیازمند شهریست، تا ببینیم بر میدان‌هایی که داشته‌ایم چه می‌گذرد؟ (ابراهیمی، ۱۳۸۸).

امروزه مسئله یکنواختی و بی‌هویتی فضاهای شهری از جمله مسائلی است که به‌تازگی توجه کارشناسان و طراحان و متخصصان فضاهای شهری را به خود جلب کرده است. متأسفانه بیشتر فضاهای شهری امروزی از جمله میدان‌ها مطلوبیت و کیفیت لازم را ندارند و از نظر بصری جذابیتی در بیننده ایجاد نمی‌کنند. فضای شهری در صورت داشتن مطلوبیت و جذابیت بصری میل و رغبت بیشتری را در افراد و بازدیدکنندگان برای ماندن در آن فضا ایجاد می‌کند؛ در غیر این صورت حضور در میدان نوعی حس بیگانگی برای حاضران به همراه خواهد داشت و تمایل به ماندن در فضا را از بین خواهد برد؛ در نتیجه فضا به عنصری بی‌هویت تبدیل خواهد شد که مردم هنگام حضور در آن عاری از حس تعلق خواهند بود (رحیمی، ۱۳۹۷). در هر نقطه از تراکم جمعیتی، خانواده، شهر و یا متروپلیس، زندگی گروهی انسان‌ها گاه نیازمند عملکردهای جمعی خاصی است که گردهمایی عده‌ی کثیری از ساکنان را ناگزیر می‌سازد. از دیرباز وجود یک نقطه‌ی تجمع مرکزی برای اجتماع و داد و ستد آسانترین و منطقی‌ترین راه حل برای جوابگویی به این نیاز بوده است. در ایران امروز دیگر میدانی به طرح سنتی ساخته نمی‌شود و میادینی که برپا شده و می‌شوند کمتر شباهتی به میدان گنجعلی خان یا نقش جهان دارند. راه درازی را از طرح میدان نقش جهان تا شکل دادن به میدان پیموده‌ایم، آن از ۵۰ سال پیش بوده و این از امروز ماست. چه شد که به اینجا رسیدیم؟ چه تجربه‌ای کردیم و حاصل تجربه‌ی میدان‌سازی‌مان به کجا رسیده؟ پاسخ‌های اجمالی در این است که اطراف میدان ما با حرکت دوران و زمانه حرکت کرده و ما را به اینجا رسانده است. شاید ما هم نمی‌خواستیم تغییر کند اما تجدد و اسباب و حواشی آن را پذیرفتیم و ناچار شدیم این را هم بپذیریم (ابراهیمی، ۱۳۸۸). امروزه میدان یک فضای باز شهری است که از نظر ابعاد و تناسب از معابر معمولی بزرگتر و غالباً دارای عملکردی چندگانه و بنا به نیاز است (همان منبع).

با توجه به این که امروزه فضای شهری کارکردی اجتماعی دارد، وجود فضاهای عمومی شهری، ضرورتی اساسی در برنامه‌های توسعه شهری هستند که این امر حکایت از نقش این فضاها در تقویت وجه فرهنگی - اجتماعی شهر دارد. «فضاهای عمومی شهر» را می‌توان عرصه‌ای دانست که داستان زندگی جمعی در آن‌ها گشوده می‌شود و مکانی نه صرفاً کالبدی، برای ایجاد تعاملات اجتماعی و مراودات شهروندی را فراهم می‌کند، چنانچه به زعم بسیاری از اندیشمندان فضاهای عمومی شهر مؤلفه‌ای اساسی در بهبود و افزایش میزان سرمایه اجتماعی در ساختار شهر به شمار می‌رود بنابراین فضای شهری بستر شکل‌گیری و تقویت ارتباطات اجتماعی در جهت برقراری حس امنیت و اعتماد در فضای عمومی است و از طرفی دیگر مکانی مهم برای شکل‌گیری مراسم

آیینی است که کمک شایانی به برقراری روابط اجتماعی و زندگی جمعی می‌کند. حضور مثبت افراد در این فضاها، حس تعلق و روحیه تعاون را افزایش می‌دهد. انسان در فضای شهری به دنبال مکانی جهت آسودن، آزادسازی فشارهای روحی-روانی و تعاملات اجتماعی است. در جهت پاسخگویی به این نیاز، طراحی فضاهای عمومی مابین و ارتباط دهنده محلات، باید از چنان جذابیتی برخوردار باشد تا به افزایش ارتباطات متقابل و مناسبات اجتماعی بین ساکنان یاری نماید. طراحی صحیح و پیش‌بینی فعالیت‌های زنده و جاذب منجر به تشدید استفاده از فضای شهری، تقویت ارتباطات اجتماعی و افزایش حس تعلق افراد به محیط را می‌شود و احساس مسئولیت آن‌ها را در بهره‌برداری از فضا تقویت می‌نماید (قلمبردزفولی و نقی‌زاده، ۱۳۹۳).

با توجه به این‌که هویت یک مقوله‌ی کیفی است که بر ساختار شهر تأثیرگذار است، بحث هویت به سه مقوله‌ی انسان، محیط و فرهنگ بر می‌گردد. انسان موجودی چند بعدی است باید قبل از هر چیز انسان را شناخت تا بهتر تصمیم‌گیری کرد. برای این‌که محیط را بتوان درک کرد، باید محیط خوانا و آشنا باشد. ارتباطات فرهنگی که با شناخت نباشد می‌تواند زمینه‌ساز بسیاری از تغییرات ناپجا در معماری و شهرسازی شود (گودرزی، ۱۳۹۲). کاهش مطلوبیت شاخصه‌های کیفی در فضاهای عمومی شهری، یکی از مشکلاتی است که شهرهای امروز ما با آن دست به‌گریبانند و از آن‌جا که فضاهای عمومی شهر، تجلی مکانی حیات شهری و حضور شهروندان در شهر می‌باشند، اثر متقابل کاهش کیفیت فضاهای شهری بر تنزل کیفیت زندگی شهری، عمق و ابعاد این مشکل را روشن‌تر می‌سازد (رفیعی، ۱۳۹۲).

فضاهای عمومی شهرها، مکان‌هایی هستند که به عموم مردم تعلق داشته و نیاز ذاتی شهروندان به برقراری روابط اجتماعی چهره به‌چهره را در درون اجتماع و کالبد شهر فراهم می‌آورند. در این بین میادین شهری در شکل‌گیری تصویر ذهنی و ذهنیت بخشی به شهر، نقش و جایگاه ویژه‌ای دارند و عملاً چهره‌ظاهری شهر را به نمایش می‌گذارند. بنابراین ارزیابی نحوه تجربه و درک این فضا می‌تواند به عنوان یکی از مهمترین معیارهای سنجش میزان موفقیت یا عدم موفقیت یک فضای شهری مطرح شود. شناسایی عوامل مؤثر بر مطلوبیت این فضا می‌تواند در جهت تحلیل وضع موجود، تصمیمات آتی به منظور ارتقاء سطح کیفی فضاهای عمومی شهر و جلوگیری از تکرار نواقص در ساخت مکان‌ها و فضاهای شهری مؤثر واقع گردد (رفیعی، ۱۳۹۲). شهر امروز به عنوان اثر بارز تمدن معاصر باید به چیزی و طراحی بناها و شبکه رفت و آمد بیاندیشید، لازم است فضاهایی خلق شوند که با نیازهای امروز مطابقت داشته باشند به گونه‌ای سامان یابند که با فن‌آوری نوین همخوان باشند. در این فضاها موجی جستجو می‌شود که به شهر غنا و تنوع بخشد و تأثیر فزاینده‌ای را سبب شود که پیوندهای گوناگون شهروندان با مکان‌ها و فضاهای شهری را بیان کند (صدری و همکاران، ۱۳۹۸؛ به نقل از حبیبی ۱۳۷۸). کلان‌شهر تبریز از جمله شهرهایی است که در پی تحولات ناشی از شهرسازی معاصر به کلی متحول شده است و شهری که تا چند دهه پیش در فضایی محدود شکل گرفته و با برج و بارو محصور بود، گسترش زیادی یافته و امروزه گرفتار ساختاری متخلخل و بیمارگونه است (پورمحمدی، ۱۳۸۹: ۲).

محلّه قراملک یکی از محلات قدیمی تبریز است. هسته‌ی اولیه‌ی این محلّه به صورت مجموعه روستایی باغات قدیمی پیرامون به دوران حکومت اتابکان آذربایجان موبوط می‌شود. از سال ۱۳۵۰ با تأسیس کارخانه‌ی ماشین سازی تبریز، این محلّه به تدریج تبدیل به کاربری مسکونی-صنعتی شده است و این محلّه در حال حاضر در

ابعاد کالبدی - اجتماعی - اقتصادی - زیست محیطی از توسعه‌های ناموزون پیروی می‌کند، که از جمله‌ی آن‌ها گسترش ساخت‌وسازهای غیرقانونی و فاقد مجوز - تخریب آثار فرهنگی و... می‌باشد. میدان مرکزی قراملک (تحقیق حاضر) مانند بسیاری از میدان‌های شهر کارکرد اصلی خود را از دست داده و هویت‌ها از بین رفته و کالبد آن نامناسب می‌باشد. لذا هدف از تحقیق حاضر آن است که با بررسی‌های میدانی و اسنادی، پارامترهای مؤثر بر ارتقاء کیفیت فضا و حفظ هویت تاریخی میدان قراملک شناسایی شده و با ارائه راهکارهای علمی و عملی به اصلاح و طراحی آن جهت ارتقاء کیفی و حفظ هویت تاریخی پرداخته شود.

مبانی نظری تحقیق

میدان

میدانین از اثرگذارترین فضاهای شهری در ذهنیت شهروندان هستند تا حدی که معمولاً ساکنان یک شهر، مناطق مختلف شهرشان را توسط میدان آن از هم بازمی‌شناسند و ساده‌ترین راه دادن نشانی به یک غریبه را راهنمایی وی از طریق میدان به عنوان نقاط شاخص شهری می‌دانند. از این جهت است که در تصویر ذهنی شهروندان انواع میدان در شهر، حکم گره‌های پر رنگی را دارند. این میدانین می‌توانند شهری یا محلی باشند و یا نقش تشریفاتی داشته باشند. (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۸۵).

میدانچه‌های محلی

همان‌گونه که در قدیم بازارها در کنار کارکرد اقتصادی، دارای کارکردهای ارتباطی، اجتماعی و فرهنگی نیز بودند، بیشتر میدان‌های اصلی نیز در کنار کارکرد و نقش ارتباطی، زمینه و فضای برای انجام بعضی از فعالیت‌های مهم شهری و اجتماعی بودند. البته همه‌ی انواع میدان‌ها در قدیم، از خصوصیات کارکردی (کالبدی) یکسانی برخوردار نبودند، بلکه برخی از میدان‌های عمومی، برخی از میدان‌های حکومتی، برخی از میدان‌های تجاری و بسیاری از میدان‌ها یا میدانچه‌های محله‌ای به عنوان یک فضای مهم شهری، بسیاری از فعالیت‌ها و فضاهای مهم را در خود جای می‌دادند. بنابراین همواره نوعی همجواری و پیوند بین فضاهای اصلی و مهم شهری و این‌گونه میدان‌ها وجود داشت؛ همجواری و پیوندی که بر اساس الگوهای کما بیش معین استوار بود.

در بحث پیرامون میدانچه‌های محله‌ای می‌توان به تفصیل به تفاوت‌های فراوان موجود میان جنبه‌های کارکردی و کالبدی آن‌ها اشاره کرد. به طوری که در بعضی از شهرهای بزرگ، مانند تهران یا اصفهان، میدانچه‌های محله‌ای (مرکز محله‌ها) نسبت به میدانچه‌های محله‌ای در بعضی از شهرهای متوسط یا کوچک، مانند نائین و کاشان، از نظر کارکردی و کالبدی از اهمیت و نقش عمده‌ای در میان فضاهای شهری برخوردار نبودند. به عبارت دیگر، مرکز محله در نائین و کاشان در مقایسه با مرکز محله در اصفهان یا تهران، از اهمیت بیشتری در حیات اجتماعی و در بین فضاهای شهری برخوردار بود. بنابراین ساخت و بافت کارکردی و کالبدی هر شهر، نقش مهمی در شکل‌گیری انواع میدان‌ها و نحوه پیوند و همجواری آن‌ها با سایر فضاهای شهری داشت (قربانیان، ۱۳۸۸: ۸۳). میدان‌های محلی بیش از آن‌که جاذب افراد خارج از محله باشد، بستر تعاملات اجتماعی ساکنان خود محله به صورت محفوظ و محصور با فعالیت‌هایی در سطح محله می‌باشد. این فضا می‌بایستی مقیاس انسانی داشته، کالبد و سرعت غیر انسانی بر آن حاکم نباشد.

وجه تمایز میدان محلی از میدان شهری آرامش آن است. میدان محلی فضایی کم ازدحام با اتفاقات کالبدی غیر شاخص است. خودمانی بودن به نحوی که امکان حضور و فعالیت برای گروه‌های مختلف اجتماعی محله میسر باشد و دنج بودن توقعی دیگر از این فضاست به نحوی که فضا بیشتر از آن که جاذب افراد خارجی باشد، بستر تعاملات اجتماعی ساکنان خود محله گردد (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۶۹).

کیفیت‌های فضایی

چگونگی عناصر و رابطه‌ی موجود میان عناصر ادراک شده فضا، کیفیت‌هایی را ساطع می‌کند که به تنهایی و یا با یکدیگر باعث احساس‌هایی در فرد می‌گردند. مانند هویت، خوانایی و ... این احساس‌ها خود کیفیت‌های فضایی محسوب نشده، بلکه معلول کیفیت‌هایی می‌باشند که به آن‌ها کیفیت‌های فضایی می‌گویند. به عنوان مثال کیفیت‌هایی مانند وضوح، تفوق، منحصر به فرد بودن یک عنصر می‌توانند احساس خوانایی را به وجود آورند. کیفیت‌های فضایی، کیفیت‌های توپولوژیک فضا می‌باشند. به این معنا که کیفیت‌های فضایی وابسته به هندسه فضا (ابعاد اجزا، جایگاه، فاصله کمی میان اجزای یک فضا و...) نبوده، بلکه وابسته به مناسباتی است که از آن روابط هندسی ناشی می‌گردند. مانند نحوه‌ی مجاورت عناصر، ترتیب آن‌ها، جدایی، محاط شدگی و پیوستگی آن‌ها (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۱۲۱).

هویت

مردم به واحدهای فضایی هویت‌دار نیاز دارند تا به آن‌ها تعلق داشته باشند. منظور از هویت، خاصیتی است که توسط قیاس یک پدیده با تصویری از گونه‌های مشابه آن که در ذهن نقش بسته است، پدید می‌آید. روانشناسان به این فعالیت ذهنی، این‌همانی یا تشخیص هویت می‌گویند. به زبان ساده یعنی این که آیا این پدیده همان است که من در ذهن خود دارم یا خیر. هر فرد یا حتی هر جمع تصور و انتظاراتی از هر چیز دارد. به عنوان مثال زمانی که لغت میدان را می‌خواند یا می‌شنود، فوراً توقع امکان تجمع، مکث، دلبازی و سرزندگی از آن می‌رود در صورتی که با خواندن یا شنیدن کلمه‌ی خیابان، تداوم، تنوع، حرکت و... به ذهن خطور می‌کند. حافظه جمعی و خاطرات جامعه نقش مهمی در قیاسی که آن را هویت می‌نامند ایفا می‌کند (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

چارچوب نظری تحقیق

از میان نظرات، دیدگاه‌ها و الگوهایی که در مورد تحقیق مورد بررسی قرار گرفت، نظراتی که بیشتر با موضوع تحقیق مرتبط بوده، به عنوان چارچوب نظری در طی این تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیرد (جدول ۱).

جدول (۱). چارچوب نظری تحقیق

میزان ارتباط با موضوع تحقیق	هدف	نظریه یا الگو
✓	با ایجاد محدودیت ترافیکی برای میدان، میدان را مکانی برای زندگی اجتماعی تبدیل کنیم	کالین بیوکنن، تعدیل پیامدهای ترافیکی در شهر
✓	میدان با تبدیل شدن به مرکز محله خود، مکانی باشد برای گرد هم آمدن.	لارنس هالپرین؛ در جست و جوی هماهنگی و تنظیم موزون حرکت‌ها در شهر
●	حفظ هویت و ارتقاء کیفیت زندگی - دسترسی به شبکه حمل و نقل - تأکید به زندگی اجتماعی محلی - حفاظت از منابع طبیعی	رشد هوشمند
✓	آرامش - خودمانی بودن - دنجی	پاکزاد؛ طراحی میدان محله‌ای
○	امروزه میادین شهری تبدیل به میادین ترافیکی شده	کامیلوزیتنه؛ امروز؛ میادین بی‌معنا
○	مکان در معماری نوین مورد توجه قرار نگرفت وقتی مکان هویت خود را از دست بدهد انسان نمی‌تواند دیگر با محیط خود احساس نزدیکی کند.	شولتز؛ توجه به مکان به مانند یک پدیده
●	کارکرد میدان: تجاری مانند بازار- فرهنگی مانند اداری، تالار اجتماعات، کافه و... - فعالیت- های ۲۴ ساعته	راب کریر؛ آخرین کوشش‌ها در توجیه خردگرایانه‌ی فضای شهری
●	حرکت- محصوریت جانبی و تداوم مسیر - پل زدن منسجم- محور و پرسپکتیو- تلفیق فضای درون و بیرون	شولتز؛ مکان
●	ارتقاء بخشیدن به کیفیت زندگی انسان‌ها- ایجاد سرزندگی - معنی- تناسب - دسترسی- نظارت و اختیار	لینچ؛ کیفیت محیطی
✓	نقودپذیری - گوناگونی - خوانایی - انعطاف‌پذیری - تناسبات بصری - غنای حسی - رنگ تعلق	بتلی و همکاران؛ کیفیت مطلوب فضا
✓	قابلیت زندگی - هویت - زندگی عمومی و اجتماعی - محیطی برای همه	الن جکوبز و ایلپارد؛ کیفیت مطلوب فضا
✓	توجه به ماهیت عرصه‌های عمومی - محیطی برای همگان - حفظ هویت - زمینه‌گرایی - داشتن مقیاس انسانی - راحتی حرکت پیاده - ادغام کاربری - انعطاف‌پذیری - قابل درک بودن	فرانسیس تیبالدز؛ کیفیت محیط شهروندگرا
✓	فضا توانایی پاسخگویی به حضور گروه‌های اجتماعی	پاکزاد؛ مطلوبیت فضای شهری
○	کارکرد روانشناختی میدان به عنوان جایگاه تعاملات اجتماعی مردم یک حقیقت است. میدان از دیدگاه او: میدان محصور- زیرسلطه- هسته‌ای- گروهی	پاول زوگر؛ کشف دوباره‌ی میدان به عنوان توقفگاه روانی
✓	مکانی هویت‌دار - مکانی با فضای باز جذاب و موفق - خوانایی - تنوع	DETRE & CABE

○ ارتباط کم

● ارتباط متوسط

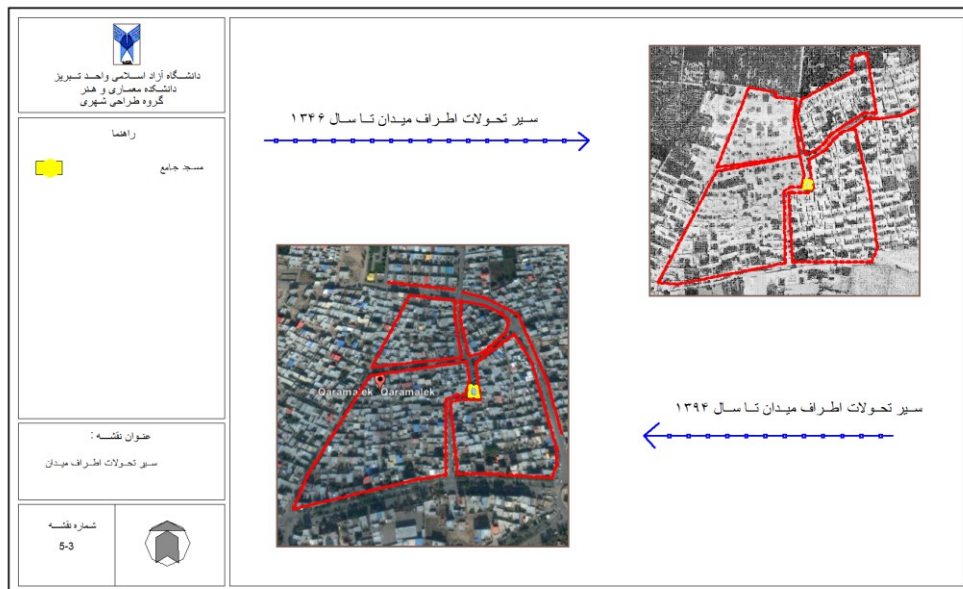
✓ ارتباط زیاد

روش تحقیق

محدوده مورد مطالعه

شهر تبریز بزرگترین کلان‌شهر منطقه شمال غرب ایران و مرکز استان آذربایجان شرقی در منتهی الیه مشرق و تقریباً جنوب شرق جلگه‌ی تبریز واقع شده است. منطقه ۶ شهرداری تبریز که در ناحیه شمال غربی کلان شهر تبریز واقع شده است، با ۷۲۱۸ هکتار وسعت، یکی از بزرگترین مناطق این شهر محسوب می‌شود. ولی به

دلیل بایر بودن اکثر زمین‌های این منطقه، یکی از کم‌جمعیت‌ترین مناطق شهر تبریز محسوب می‌شود. این منطقه قسمت بزرگی از نواحی شمال غربی شهر تبریز را در بر می‌گیرد. محله‌ی قراملک در منتهی الیه غربی شهر تبریز در ۴۶ درجه، ۲۱ دقیقه و ۹۲ ثانیه طول شرقی و ۳۸ درجه، ۰۹ دقیقه و ۲۵ ثانیه عرض شمالی از نصف النهار گرینویچ و ۱۳۳۴ متر ارتفاع از سطح دریاهای آزاد در داخل جلگه‌ی تبریز کنار تلخه رود (آجی چای) واقع شده است. قراملک نام یکی از قدیمی‌ترین و تاریخی‌ترین محلات تبریز است. بر اساس قول مشهور؛ کلمه‌ی «قره ملیک» یا «قراملک» واژه‌ی مرکبی از دو کلمه‌ی «قره یا قرا» و «ملیک یا ملک» که معنی لغوی خاصی ندارد بلکه دارای تاریخچه‌ای است که علت نام‌گذاری این منطقه از تبریز را نشان می‌دهد (سلیمی، ۱۳۸۵: ۱۲). «قره ملک» روستایی در حدود ۳ کیلومتری شهرک قراملک فعلی بوده که زنی به اسم (اصلی) در آن سکونت داشته است و بدین علت تحت عنوان «اصلی کندی» (روستای اصلی) اطلاق می‌شد. درباره قدمت این منطقه اطلاعات زیادی در دست نیست اما با توجه به داستان‌های روایت شده از عاشیق‌ها، قدمت این منطقه به دوران حکومت اتابکان آذربایجان مربوط می‌شود. همچنین با توجه به سنگ قبرهای به جا مانده از دوره ایلخانان قدمت این محله را به قرون هشتم - نهم هجری (ایلخانان) دانسته‌اند. لازم به ذکر است که با توجه به چارداق‌های با طرح به خصوص و منحصر به فرد گنبدی شکل به جا مانده در اراضی کشاورزی قراملک که جزء ابتدایی‌ترین خانه‌های بشریت می‌باشد (سلیمی، ۱۳۸۵: ۱۲). اهالی محله‌ی قراملک تبریز در تاریخ ۱۳۹۴، ۰۲، ۲۵ اولین شورایی محلات شهر را در شمال غرب کشور و همچنین دومین شورایی محلات شهر را در کشور بعد از تهران برگزار کردند. در مرکز محله‌ی قراملک میدانی مرکزی وجود دارد که اکثر خرید و فروش اهالی در این مکان انجام می‌گیرد و همچنین به عنوان پاتوقی برای اهالی تعیین شده است و به عنوان هویت محله شناخته می‌شود (مشاهدات میدانی نگارنده و نقل از ساکنان قدیمی قراملک، ۱۳۹۵) شکل (۱).

شکل (۱). موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه و مسیر تحولات آن

ویژگی‌های کنونی میدان محلی قراملک

- میدان حسینیّه در مرکز محله قراملک قرار گرفته و یکی از میادین مهم محله‌ی قراملک است.
- توزیع فضا در تمام قسمت‌های میدان و اطراف میدان یکسان نبوده و باعث غلبه بودن توده بر فضا شده.
- ساخت و ساز در فضا به صورت ارگانیک شکل یافته.
- معابری که داخل میدان قرار دارند و به میدان دسترسی دارند دارای محصوریت شدید بوده و تنگ و باریک هستند.
- مصالح مورد استفاده در فضای میدان در قدیم خست و آجر بوده و اکنون به صورت آجر و آهن است و مصالح از جنس سیمان نیز دیده می‌شود.
- بیشتر قطعات میدان به دلیل شکل‌گیری ارگانیک، به صورت منتظم یا نامنتظم می‌باشد.
- شیب زمین به صورت نامناسب بوده و در مواقع بارندگی مشکل ایجاد می‌کند.
- نمای زیبای مسجد و صدایی که از آن موقع اذان می‌پیچد، حس بصری و شنوایی قوی را به فرد القا می‌کند.
- بوی میوه و سبزیجات و محصولاتی که در میدان به فروش می‌رسد، حس بویایی قوی را به فرد القا می‌کند.
- فعالیت‌های انجام گرفته در میدان به صورت فعالیت‌های اجتماعی، مذهبی و تجاری است.
- بیشتر مردم محله برای دیدار هم به میدان مراجعه می‌کنند.
- غلبه‌ی خودروها بر انسان بیشتر است.
- بیش از ۵۰ درصد فضای میدان به پارک خودروها اختصاص یافته است.
- اطراف محله دارای باغات متعددی است.
- در میدان با کمبود پوشش گیاهی مواجه هستیم.
- تعداد طبقات در اطراف میدان ۱ یا ۲ می‌باشد.
- کیفیات ابنیه اکثراً به صورت مرمتی یا تخریبی می‌باشند.
- عناصر الحاقی در جداره‌های میدان باعث ایجاد اغتشاشات بصری شده است.
- میدان فاقد پیاده راه اصولی و طراحی شده می‌باشد.
- عملکردهای مهم اطراف میدان، مسجد جامع، حمام و کاربری‌های تجاری می‌باشد.
- جاده ابریشم سابق تبدیل به خیابان ۳۶ متری شده است.
- محله قراملک دارای عناصر تاریخی و هویت دار است که آثار ناچیزی از آن‌ها به جا مانده که در طراحی می‌توان از آن‌ها بهره گرفت.

داده و روش کار

تحقیق حاضر پژوهشی توصیفی-تحلیلی و از نوع مطالعه موردی بوده و واحد تحلیل آن افراد متغیر حاضر در میدان در ساعات مختلف روز و روزهای مختلف هفته می‌باشد جامعه آماری در پژوهش حاضر میدان مرکزی قراملک تبریز و محدوده اطراف آن (مسیرهایی که به میدان متصل می‌شوند) می‌باشد. نمونه‌گیری به صورت تصادفی بوده و نمونه‌گیری از افراد با سنین و بینش‌های مختلف پس از شروع با حداقل تعداد، تا زمانی ادامه پیدا کرد که به اشباع نظری در حیطه تحقیق برسیم. ابزار گردآوری اطلاعات به دو روش میدانی و کتابخانه‌ای

می‌باشد. در حوزه مطالعات میدانی روش پیمایشی بوده و از پرسشنامه باز محور و بسته محور به صورت تلفیقی استفاده شده و با استفاده از تکنیک‌هایی نظیر مشاهده، مصاحبه، فیلم‌برداری و تصویربرداری مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته است. حوزه مطالعات کتابخانه‌ای شامل اسناد کتب، مقالات، نقشه‌ها، تصاویر قدیمی بوده است. روایی پرسشنامه به صورت روایی صوری (نظرات کارشناسان) مورد بررسی قرار گرفته و نتایج حاصل توسط نرم افزار SPSS و همچنین توسط تکنیک سوات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و سپس بر اساس یافته‌ها راه حل‌هایی جهت بهبود وضعیت فعلی پیشنهاد داده شده است.

نتایج

اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه را بر اساس نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌ایم که نتایج به صورت جداول (۲) است. با توجه به جدول (۲) مشاهده می‌شود که خاطره‌انگیزی نام میدان شامل ۵ گویه قدمت تاریخی، خرید فروش، خاطرات، شلوغی و ازدحام و مسجد جامع می‌باشد که قدمت تاریخی دارای بیشترین درصد فراوانی (۵۹,۳ درصد) می‌باشد و شلوغی و ازدحام کمترین میزان درصد فراوانی (۳,۷ درصد) را به خود اختصاص داده است.

جدول (۲). خاطره‌انگیزی نام میدان

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
قدمت تاریخی	۱۶	۵۹,۳	۵۹,۳	۵۹,۳
خرید فروش	۴	۱۴,۸	۱۴,۸	۷۴,۱
خاطرات	۴	۱۴,۸	۱۴,۸	۸۸,۹
شلوغی و ازدحام	۱	۳,۷	۳,۷	۹۲,۶
مسجد جامع	۲	۷,۴	۷,۴	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

با توجه به جدول (۳) مشاهده می‌شود که هویت میدان دارای ۵ گویه مساجد، حمام، جاده ابریشم، عناصر سنتی و محصولات محله و همه موارد می‌باشد که از بین این گویه‌ها مساجد، عناصر سنتی و محصولات محله و همه موارد دارای بیشترین درصد فراوانی (۲۲,۲ درصد) می‌باشند و حمام کمترین درصد فراوانی (۱۴,۸ درصد) را به خود اختصاص داده است.

جدول (۳). هویت میدان

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
مساجد	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۲۲,۲
حمام	۴	۱۴,۸	۱۴,۸	۳۷
جاده ابریشم	۵	۱۸,۵	۱۸,۵	۵۵,۶
عناصر سنتی و محصولات محله	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۷۷,۸
همه موارد	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

با توجه جدول (۴) مشاهده می‌شود که میزان پاسخگو بودن مساجد دارای سه گویه می‌باشد که بیشترین درصد فراوانی (۷۴,۱ درصد) به گویه بله و کمترین درصد فراوانی (۳,۷ درصد) به پاسخ خیر اختصاص یافته است.

جدول (۴). میزان پاسخگو بودن مسجد جامع

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بله	۲۰	۷۴,۱	۷۴,۱	۷۴,۱
خیر	۱	۳,۷	۳,۷	۷۷,۸
تاحدودی	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

جدول (۵) نشان می‌دهد که تأثیر جاده ابریشم دارای ۴ گویه می‌باشد که از بین این گویه‌ها بیشترین درصد فراوانی به هویت را از بین برده (۳۷ درصد) و کمترین درصد فراوانی به گویه‌های تجارت گذشته از بین رفته و هیچ تأثیری در هویت ندارد (۱۸,۵ درصد) اختصاص یافته است.

جدول (۵). تأثیر جاده ابریشم

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
هویت را از بین برده	۱۰	۳۷	۳۷	۳۷
بر اقتصاد امروز تأثیر مثبت داشته	۷	۲۵,۹	۲۵,۹	۶۳
تجارت گذشته از بین رفته	۵	۱۸,۵	۱۸,۵	۸۱,۵
هیچ تأثیری در هویت ندارد	۵	۱۸,۵	۱۸,۵	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

همان‌طور که در جدول (۶) مشاهده می‌کنید از بین گویه‌های تأثیر حمام سنتی، گویه یکی از عناصر سنتی از بین رفته و خاطره انگیزی را از ذهن مردم پاک کرده دارای بیشترین مقدار درصد فراوانی یعنی (۳۷ درصد) و گویه تأثیری نداشته دارای کمترین میزان فراوانی با مقدار ۳,۷ درصد می‌باشد.

جدول (۶). تأثیر حمام سنتی

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
یکی از عناصر سنتی از بین رفته	۱۰	۳۷	۳۷	۳۷
خاطره انگیزی را از ذهن مردم پاک کرده	۱۰	۳۷	۳۷	۷۴,۱
هویت محله رو به فنا رفته	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۹۶,۳
تأثیری نداشته	۱	۳,۷	۳,۷	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

جدول (۷) نشان می‌دهد که نوع فعالیت دارای ۴ گویه تجاری، تفریحی، خرده‌فروشی و دست‌فروشی می‌باشد که خرده‌فروشی و دست‌فروشی بالاتریم میزان درصد فراوانی (۳۳,۳ درصد) و تفریحی کمترین میزان درصد فراوانی (۱۱,۱ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول (۷). نوع فعالیت

گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
تجاری	۶	۲۲,۲	۲۲,۲	۲۲,۲
تفریحی	۳	۱۱,۱	۱۱,۱	۳۳,۳
خرده‌فروشی	۹	۳۳,۳	۳۳,۳	۶۶,۷
دست‌فروشی	۹	۳۳,۳	۳۳,۳	۱۰۰
جمع	۲۷	۱۰۰	۱۰۰	

نتیجه‌گیری حاصل از تحلیل spss

بررسی‌های حاصل از تحلیل spss حاکی از آن بود که نام میدان قراملک یادآور قدمت تاریخی و با ارزش بودن فضاست و با نام بردن این فضا، یک مکان تاریخی و سرزنده در ذهن افراد مجسم می‌شود. مجموع عوامل و کاربری‌ها از جمله مسجد جامع، حمام تاریخی، جاده ابریشم و ... در ایجاد هویت فضای میدان تأثیرگذار بوده است. مسجد جامع به لحاظ ابعاد فضایی و به لحاظ عملکرد مفید برای ساکنین محدوده پاسخگو بوده و مراسمات مذهبی و جلسات و تصمیم‌گیری‌های مهم در این فضا انجام می‌گیرد. جاده ابریشمی که در گذشته از این محدوده (محل‌های قراملک) عبور می‌کرد و امروزه خبری از آن نیست، تأثیر منفی در تصویر ذهنی افراد داشته و همچنین می‌توانست با حفظ کردن آن در محدوده بر اقتصاد امروز فضا تأثیر مثبت ایجاد کرد. با از بین بردن حمام تاریخی خاطره انگیزی برای افراد مسن که از این کاربری دائماً استفاده می‌کرده‌اند از بین رفته و بسیاری از افراد هویت محدوده را وابسته به این کاربری نیز می‌دیدند. فعالیت تفریحی خاصی در محدوده مورد نظر وجود نداشته و اهالی مخصوصاً قشرهای جوان و پیرمردان جهت سرگرمی در نقاط خاصی از میدان گرد هم می‌آیند و به صحبت کردن می‌پردازند و فضای میدان به عنوان پاتوق به تمام معنا برای اهالی محله می‌باشد. به لحاظ کاربری تجاری، خرده‌فروشی و عمده‌فروشی در این میدان وجود دارد و اکثر اهالی در این مکان به خرید و فروش می‌پردازند.

تحلیل سوات^۱

با توجه به نتایج به دست آمده راهکارها و استراتژی‌های تحلیل سوات برای هر یکی از ابعاد در جداول (۸ تا ۱۳) ارائه گردیده است.

1 - SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities & Threats)

جدول (۸). سوات بعد زمان

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- ایجاد اغتشاش بصری با از بین رفتن کالبد بنا ۲- نبود کاربری‌های شبانه روزی امنیت و سرزندگی در شب را از فضا می‌گیرد	۱- حفظ مسجد جامع فرصتی است برای حفظ هویت محله ۲- وجود کاربری‌های شبانه‌روزی باعث ایجاد امنیت می‌شود ۳- بررسی قدمت و وجه تسمیه فضا جهت حفظ آثار تاریخی با ارزش و بازسازی آثار تاریخی از دست رفته	۱- توسعه‌ی فضا به صورت ارگانیک و عدم طراحی شده ۲- عدم وجود کاربری‌های شبانه روزی ۳- تغییر عملکرد جاده ابریشم سابق	۱- حفظ کاربری مذهبی مسجد جامع در طول زمان و ثبت آن در میراث فرهنگی ۲- از بین رفتن کالبد ساختمان‌ها با گذشت زمان ۳- توسعه تدریجی فضا در طول زمان

جدول (۹). سوات بعد ریخت شناسی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- از بین رفتن تدریجی عمارت‌های از جنس سازه‌های تأیید نشده در طول زمان ۲- از بین رفتن تدریجی هویت محله ۳- خطر انباشته شدن آب در فضا و ایجاد مشکلات ترافیکی در صورت بارندگی شدید	۱- امکان تخریب سازه‌ها و ایجاد کاربری‌های جدید ۲- امکان مقاوم سازی سازه‌ها و استفاده‌ی دوباره از آن‌ها ۳- امکان تغییر فرم قطعات به صورت طراحی شده ۴- امکان تجمیع بافت‌های ریزدانه با یکدیگر جهت انتظام یافتگی ۵- امکان بزرگ‌تر کردن مغازه‌ها ۶- فرصت قرار دادن کاربری‌های سازگار کنار هم ۷- امکان افزایش نفوذپذیری به میدان از طریق اصلاح مسیرهایی که به میدان ختم می‌شوند.	۱- وجود سازه‌های ضعیفی از جنس‌های تأیید نشده در اطراف میدان ۲- شکل نامنظم توده و فضا در اثر ارگانیک بودن ساخت و ساز ۳- وجود گذرهای تنگ و باریک به میدان ۴- عدم تناسب عرض معبر و ارتفاع جداره‌ها و محصوریت زیاد در بعضی قسمت‌ها ۵- عدم توجه به ملاحظات اقلیمی در جهت‌گیری قطعات و معابر ۶- عدم رعایت شیب مناسب جهت دفع آب‌های سطحی ۷- عدم تناسب ارتفاع ساختمان‌ها و عرض معابر و مشکل سایه‌اندازی زیاد در زمستان ۸- تابش زاویه آفتاب به صورت نامناسب (برای برخی بلوک‌ها تابش شدید و برای برخی دیگر تابش کم)	۱- وجود بافت مترآم از ورود بادهای مزاحم جلوگیری می‌کند

جدول (۱۰). سوات بعد ادراکی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- عدم وجود حواس مفید در فضا باعث عدم جذب افراد به آن و آزار مردم شده و کیفیت فضا را پایین می‌آورد. ۲- نبود حس‌های نظم و الگو و ریتم و ... باعث ایجاد اغتشاشات بصری در فضا می‌شود. ۳- عدم توجه به حذف حواس بویایی و شنوایی و بصری نامطلوب باعث عدم جذب افراد به فضا خواهد شد.	۱- حفظ حواس چهارگانه‌ی بویایی، شنوایی، بصری و لامسه باعث درک بهتر فضا می‌شود. ۲- نبود حس‌های نظم و الگو و ریتم و ... باعث ایجاد اغتشاشات بصری در فضا می‌شود. ۳- عدم توجه به حذف حواس بویایی و شنوایی و بصری نامطلوب باعث عدم جذب افراد به فضا خواهد شد.	۱- وجود حس بویایی ضعیف در فضا از قبیل بوی سطل‌های زباله ۲- وجود حس شنوایی ضعیف در فضا از قبیل صدای خودروها موقع رفت و آمد از فضا ۳- وجود حس بصری ضعیف در فضا از قبیل الحاقات و نصبیات اضافی و ... که باعث ایجاد اغتشاشات بصری شده ۴- عدم وجود حس نظم و الگو و ریتم در فضا	۱- وجود حس بویایی قوی در فضا از قبیل بوی میوه و سبزیجات و محصولات محله ۲- وجود حس شنوایی قوی در فضا از قبیل صدای اذان که از مسجد در فضا می‌پیچد ۳- وجود حس لامسه قوی در فضا از قبیل حرکت در میدان و حرکت در مسجد و تابش متناسب آفتاب استفاده از آن‌ها و لمس آن‌ها ۴- وجود حس بصری قوی در فضا از قبیل دید به مسجد جامع قراملک ۵- وجود حس تقارن در بنای مسجد جامع به عنوان نقطه‌ی قوت در فضا

جدول (۱۱). سوات بعد اجتماعی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- امکان سو استفاده‌ی یک قشری از مردم در این گونه فضا ۲- افزایش جرم و جنایت در مکان- های ناامن در صورت عدم رسیدگی به فضاها ۳- به وجود آمدن فرهنگ نادرست از طریق الگوهای رفتاری نامناسب	۱- به وجود آمدن مکان سوم و تعامل مردم ۲- امکان افزایش روشنایی و استفاده از چراغ‌های متناسب با معماری فضا جهت افزایش امنیت ۳- زمینه‌سازی و فرهنگ سازی در میدان ۴- امکان ایجاد کاربری‌های فرهنگی از قبیل کتاب‌سرا در میدان	۱- نبود مکان مناسب و ثابت جهت تعامل مردم و استفاده از اکثر نقاط میدان ۲- شلوغی و ازدحام در سر کوچه‌ها و مکان‌هایی که اجتماع می‌شود ۳- عدم وجود امنیت در مکان‌های با روشنایی نامناسب ۴- وجود الگوهای رفتاری نامناسب در میدان	۱- وجود ارتباط بین فضا و مردم در اکثر نقاط میدان ۲- اجتماع روزانه مردم در این میدان به جهت تعامل (ارتباط بین فضا و مردم)

جدول (۱۲). سوات بعد بصری-کالبدی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- خطر از بین رفتن هویت فضا با از بین رفتن عناصر تاریخی از جمله حمام ۲- خطر ریزش خانه‌های با طول عمر زیاد ۳- خطر از بین رفتن آثار بارزش تاریخی کالبدی در صورت عدم توجه مسئولین ۴- عدم توجه به کالبد فضا امکان عدم جذب افراد را فراهم می‌آورد.	۱- امکان افزایش سرزندگی با قرار دادن گل و گیاه در فضا ۲- ایجاد میلمان در فضا ۳- امکان منظرسازی و تقویت نما و فضاسازی میدان و پشت مسجد ۴- امکان نوسازی ساختمان‌های مخروبه ۵- امکان طراحی گیاه و گل در بالکن خانه‌ها ۶- امکان استفاده از ایوان برای مغازه‌های موجود در میدان ۷- امکان حذف تابلوهای تبلیغاتی اضافی جهت ارتقا کیفیت دید مطلوب ۸- امکان رعایت اصول تناسبات بصری در جداره‌ها از قبیل رعایت خط آسمان، ریتم، تقارن و	۱- فقدان فضای خالی مناسب جهت منظرسازی و اصلاح فضا ۲- عدم رعایت خط آسمان در بعضی ساخت و سازها ۳- کمبود فضا بر اثر غالب بودن توده ۴- عدم انتظام یافتگی بلوک‌ها ۵- عدم تناسب یافتگی تعداد نفوذپذیری به فضای میدان ۶- فرسودگی کالبدی بناهای قدیمی و تخریب آن‌ها ۷- عدم توجه و رسیدگی به مرمت یا بازسازی ساختمان‌های مهم تاریخی از جمله حمام تاریخی ۸- از بین رفتن تزئینات و جزئیات و سبک های معماری گذشته و هویت‌دار ۹- عدم وجود سیمای بصری مطلوب به دلیل وجود بناهای فرسوده ۱۰- آلودگی بصری فراوان ناشی از ریختن اجناس مغازه‌ها به فضای بیرون جهت فروختن ۱۱- نامطلوب بودن سیمای بصری به دلیل وجود جداره‌های با تابلوهای تبلیغاتی نامناسب ۱۲- فقدان کیفیت بصری-کالبدی و عملکردی - فعالیتی در فضای میدان ۱۳- فقدان دید فیزیکی مطلوب به داخل کوچه‌های تنگ و باریک ۱۴- عدم رعایت اصول تناسبات بصری در جداره	۱- وجود الگوی توزیع ارتفاعی نسبتاً هموار در بافت میدان ۲- هماهنگی نسبی بناها به لحاظ مصالح ۳- وجود آثار کالبدی با ارزش تاریخی از جمله مسجد جامع ۴- وجود خانه‌های با کیفیت قابل نگهداری در فضا ۵- وجود دید بصری مطلوب مسجد هنگام ورود به میدان

جدول (۱۳). سوات بعد عملکردی

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
۱- عدم بازسازی میدان به مرور باعث از بین رفتن هویت شده و ناشناخته ماندن این عنصر تاریخی می‌شود	۱- حفظ مسجد جامع به عنوان میراث فرهنگی	۱- تخریب عملکرد مهم حمام تاریخی و از بین بردن هویت تاریخی	۱- وجود عملکرد مهم مسجد جامع قراملک در میدان به عنوان عملکرد مذهبی و نشانه‌ای برای محله
۲- خطرو وجود تصادف به دلیل عدم تفکیک خودرو و عابر	۲- امکان باز زنده‌سازی حمام تاریخی	۲- عدم تفکیک سواره و پیاده در جبهه ی غربی فضای میدان	۲- وجود عملکرد مهم حمام تاریخی (تخریب شده)
۳- خطر از بین رفتن ایمنی و امنیت ساکنین فضا در صورت عدم توجه مسئولین و عبوری شدن فضا	۳- امکان بهره‌مندی از یکی از فضاهای خالی اطراف میدان برای پارکینگ	۳- تبدیل جاده ابریشم به یک خیابان معمولی و عدم توجه به هویت آن	۳- وجود عملکرد مهم جاده ابریشم در محله قراملک
۴- عدم سازگاری کاربری‌ها به مرور عملکرد میدان را ضعیف خواهد کرد	۴- امکان باز زنده‌سازی جاده ابریشم و حفظ هویت	۴- عدم وجود کف‌سازی مناسب در معابر و وجود موانع در معابر	۴- وجود کاربری های مختلف در میدان
	۵- امکان حذف خودروها از فضای میدان و اختصاص دادن کل فضا به عابر پیاده	۵- عدم استفاده از استانداردهای در معابر	۵- برخورداری مسجد از ویژگی دعوت‌کنندگی به میدان به دلیل استقرار در میدان
	۶- امکان قرار دادن ایستگاه تاکسی و اتوبوس در نزدیکی میدان جهت راحتی در حمل‌ونقل استفاده کنندگان از فضا	۶- عدم وجود تمهیدات لازم برای حضور پیاده نسبت به سواره	۶- قرارگیری مناسب زمین حمام تاریخی به جهت دید و موقعیت
	۷- امکان تبدیل کاربری‌های ناسازگار به کاربری‌های سازگار	۷- عدم دسترسی سواره به کوچه های کم عرض	۷- وجود باغات اطراف محله باعث مساعد شدن هوای محله و میدان شده است.
	۸- امکان افزایش کیفیت عملکردی	۸- عدم وجود پارکینگ مناسب در نزدیکی میدان	
	۹- امکان اصلاح جداره‌ها جهت افزایش کیفیت محیطی	۹- ترکیب کاربری‌های سازگار و ناسازگار با یکدیگر	
	۱۰- امکان بهسازی و بازسازی آثار	۱۰- ضعف در جذب افراد غیر ساکن به دلیل نحوه قرارگیری نشانه‌ها و نبود دید از خارج محله	
	۱۱- امکان برگزاری مراسمات مختلف در فضای میدان		

بحث

بر اساس تحقیقات انجام شده پارامترهایی نظیر مرمت مسجد جامع موجود در میدان، بازسازی حمام تاریخی، سرزنده کردن مسیر جاده ابریشم و حذف صنایع سنگین اطراف محله که به تبع آثار زیان بار آن بر فضای میدان و مردمش انکار ناپذیر بوده؛ در افزایش کیفیت میدان تأثیرگذار است. بررسی پیشینه‌ی میادین نشان دهنده این بوده که میدان‌های گذشته دارای هویت بود و کارکرد اصلی شان واضح بود. هر بار سخن از میدان پیش می‌آمد آنجا مکان سومی برای مردم بوده، اما امروزه میادین عملکرد اصلی خود را از دست داده و از جنبه‌ی انسان مداری خارج شده‌اند و عملکرد ترافیکی پیدا کرده‌اند که میدان مرکزی قراملک نیز با این مشکل دست و پنجه نرم می‌کند. تا قبل از انجام این تحقیق، تنها یک تحقیق در رابطه با قراملک کار شده که در جهت حفظ توسعه پایدار محله بوده و به صورت اختصاصی جهت رفع نارسایی‌های میدان نبوده، چرا که میدان یکی از مهم‌ترین فضاها برای اهالی محله‌ی قراملک می‌باشد چون مردم برای پر کردن اوقات فراغت و خرید و فروش و انجام مراسمات مهم و بسیاری از کارهای دیگر به این مکان مراجعه می‌کنند ولی با مشکلات فراوان رو به رو شده و دائماً احساس ناراضی دارند که به این محدوده رسیدگی نمی‌شود. لذا همانند بسیاری از پروژه‌هایی که در رابطه با ارتقاء کیفیت فضای میدان کار شده‌اند، این تحقیق نیز در جهت رفع مشکلات میدان و فضای

اطراف آن می‌کوشد تا باعث بهبود وضعیت کالبدی و عملکردی و حفظ هویت تاریخی فضا شود. بنابراین تلاش شد با استفاده از حفظ آیتم‌های تاریخی و ارائه راهکارهای جدید نظیر اختصاص دادن محدوده میدان به مسیر پیاده، طراحی محدوده پشت مسجد جامع به فضای فرهنگی، بهسازی مسجد جامع و ... (تمامی راهکارها در بخش نمونه موردی آورده شده است) بتوان فضای میدان را فضایی برای حضور همگان به عنوان مکان سوم افراد محله معرفی کرد. جایی دنج و آرام جهت قدم زدن و آرامش و نشستن و بحث و دیدار باشد.

نتیجه گیری

بررسی‌ها در پژوهش حاضر نشان داد که از طریق ارتقاء کیفی و حفظ هویت فضا می‌توان به تأثیرات کلان و مهمی در بهبود وضع کل میدان و محله قراملک دست یافت و گام مهمی در جهت دستیابی به چشم‌انداز میدان پیمود و به مراتب با بهبود وضعیت میدان، تأثیر مثبتی نیز در وضعیت محله خواهد داشت. طراحی و بهبود کیفی این فضا می‌تواند نتایج مثبت زیر را برای میدان و حوزه پیرامون آن در سطح محله در پی داشته باشد. با تجهیز این میدان می‌توان نیاز به خرید روزانه کلیه ساکنین محله را تأمین نمود؛ تقویت نقش میدان در جهت تبدیل هر چه بیشتر آن به یک فضای جمعی در سطح محله می‌تواند به ارتقاء سطح روابط اجتماعی ساکنین محله بی‌انجامد؛ این میدان می‌تواند پیوند اجتماعی قشرهای مختلف افراد محله را سبب گردد؛ وجود مسجد جامع در جداره این فضا سبب افزایش تعاملات اجتماعی می‌شود و عنوان یکی از نشانه‌های مهم میدان و محله باعث افزایش خوانایی حوزه طراحی می‌گردد. تقویت پیوند فضایی و بصری عناصر سازنده میدان نظیر حمام سنتی، مسجد جامع، مغازه‌ها و ... می‌تواند در ایجاد مرکزیتی جاذب برای کل محله مؤثر افتد و از این طریق عملکرد -فعالیت‌های درون محله‌ای تقویت گردد؛ ارتقاء کیفیت محیطی میدان و نمود حس تعلق ساکنین محله در این میدان می‌تواند نمودی از روحیه کل محله در خود باشد؛ میدان محله‌ای می‌تواند در حفظ سنت و هویت تاریخی محله مؤثر واقع شود؛ ایجاد میدان محله‌ای می‌تواند به عنوان یک گره مکانی متناسب برای گذران اوقات فراغت گروه‌های سنی مختلف باشد؛ بازسازی و راه‌اندازی دوباره حمام سنتی می‌تواند هم به اقتصاد محله کمک کند و هم باعث حفظ هویت تاریخی شود. پیش‌بینی جداره تجاری - خدماتی در این فضا می‌تواند به افزایش تعاملات اجتماعی و رضایت استفاده‌کنندگان کمک کند. استفاده از تمهیدات طراحی می‌تواند دید بصری مطلوب به میدان را افزایش دهد. جلوگیری از ورود سواره به میدان ایمنی و امنیت پیاده را افزایش می‌دهد و باعث سرزندگی میدان می‌شود.

پیوست

در ادامه به منظور بهبود وضعیت فضا اهداف و راهبردهای پژوهش به عنوان راهکارهای کلی، همچنین پلان پیشنهادی جهت بهبود وضعیت کنونی و نقشه‌های پیشنهادی به شرح جداول (۱۴ تا ۱۹) و اشکال (۲ تا ۵) زیر ارائه می‌شود.

جدول (۱۴). راهبردهای پیشنهادی بعد زمان

هدف	راهبرد	سیاست
حفظ سنت و هویت گذشته‌ی فضا	- حفظ حمام تاریخی - حفظ مسجد جامع - استفاده از طاق در طراحی میدان - افزایش کیفیت بصری فضای میدان به صورت سنتی - حفظ عناصر سنتی - حفظ و تقویت جاده ابریشم	- بازسازی حمام تاریخی به سبک گذشته و با رعایت اصول هویت گذشته - حفظ فرم و کالبد نمای مسجد جامع جهت حفظ هویت فضا و به دلیل ثبت شدن در آثار میراث فرهنگی - استفاده از طاق سنتی برای مغازه‌های موجود در میدان - نماسازی اسلامی- مذهبی - استفاده از آب و پوشش گیاهی - استفاده از نام جاده ابریشم برای خاطره‌انگیز بودن آن و شناساندن آن برای عموم به عنوان محله‌ای که دارای عنصر هویتی است و این مسیر بر خود محله تأثیر دارد و قرار دادن صنایع دستی در امتداد مسیر

جدول (۱۵). راهبردهای پیشنهادی بعد ریخت شناسی

هدف	راهبرد	سیاست
افزایش انتظام یافتگی فضا	- ترکیب قطعات کوچک و با ریخت نامناسب جهت توسعه‌های آتی	- جلوگیری از ساخت‌وسازهای ارگانیک - حذف بعضی از قطعات نامنظم
دفع آب‌های سطحی	- اصلاح و بهبود کیفیت تأسیسات دفع آب‌های سطحی	- استفاده از سنگ‌فرش برای نفوذ آب‌های سطحی - ایجاد آبروها برای دفع مناسب آب‌های سطحی به خصوص در معابر با شیب نامناسب
حداکثر استفاده بهینه از تابش آفتاب	- کاهش سایه‌اندازی در کوچه‌ها و فضای میدان - جهت‌گیری قطعات و معابر	- اعمال قوانین و ضوابط مربوط به تناسب بین عرض فضا و تعداد طبقات - تغییر جهت بلوک‌ها و معابر در صورت نیاز
اصلاح معابر	- عریض‌تر کردن معابر و ایجاد محصوریت مناسب	- عقب‌کشی ساختمان‌ها - حذف برخی قطعات
ارتقاء فرم هندسی میدان	- خواناتر کردن میدان و جذب افراد و ایجاد تعاملات زیاد	- عقب‌روی بلوک‌ها و حذف برخی قطعات با تأکید بر عدم حذف قطعه‌ی مربوط به مسجد و حمام

بعد ریخت شناسی

بعد زمان

جدول (۱۶). راهبردهای پیشنهادی بعد ادراکی

هدف	راهبرد	سیاست	بعد ادراکی
تقویت غنای حسی	- تقویت غنای حسی مثبت بویایی، شنوایی، لامسه و بصری و حذف غنای حسی منفی آن‌ها	- استفاده از سطوح زباله‌ی در بسته - تقویت صدای اذان پیچیده شده از مسجد - تقویت حس لامسه که با حرکت در فضای میدان ایجاد می‌شود - حذف تابلوهای تبلیغاتی اضافی	

جدول (۱۷). راهبردهای پیشنهادی بعد اجتماعی

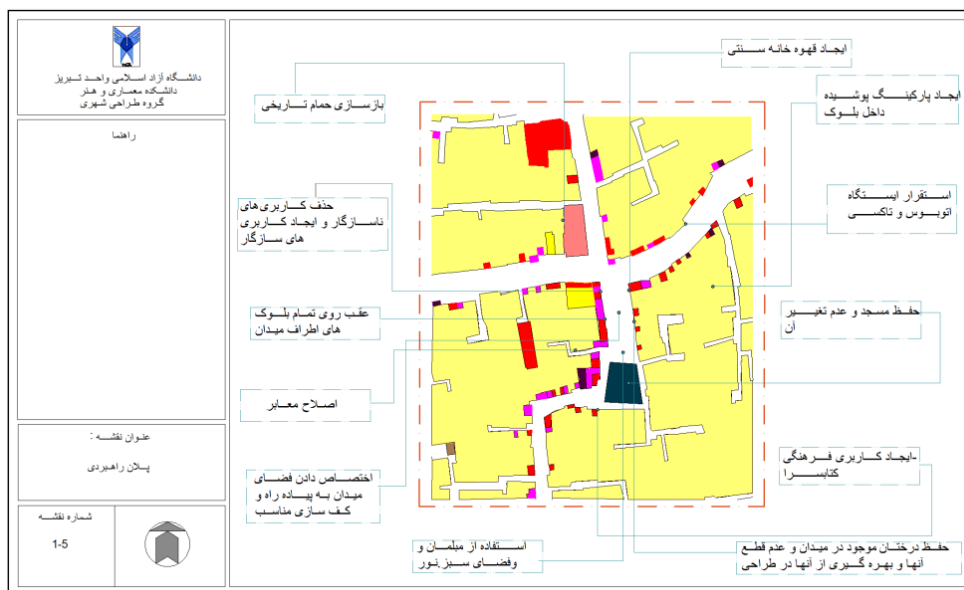
هدف	راهبرد	سیاست	بعد اجتماعی
ارتقاء سطح روابط اجتماعی مردم در فضا	- ساماندهی قرارگاه‌های رفتاری موجود و ایجاد فضاهای باز جمعی - تقویت مشارکت در بین مردم	- تعبیه قهوه خانه سنتی برای استفاده افراد - امکان تشویق شوراهای محلی - تعبیه میلمان در فضا جهت نشستن و گفت‌وگو ایجاد فضای میدان به عنوان محور پیاده جهت سهولت استفاده از فضا و مراجعه بیشتر افراد	

جدول (۱۸). راهبردهای پیشنهادی بعد هدف

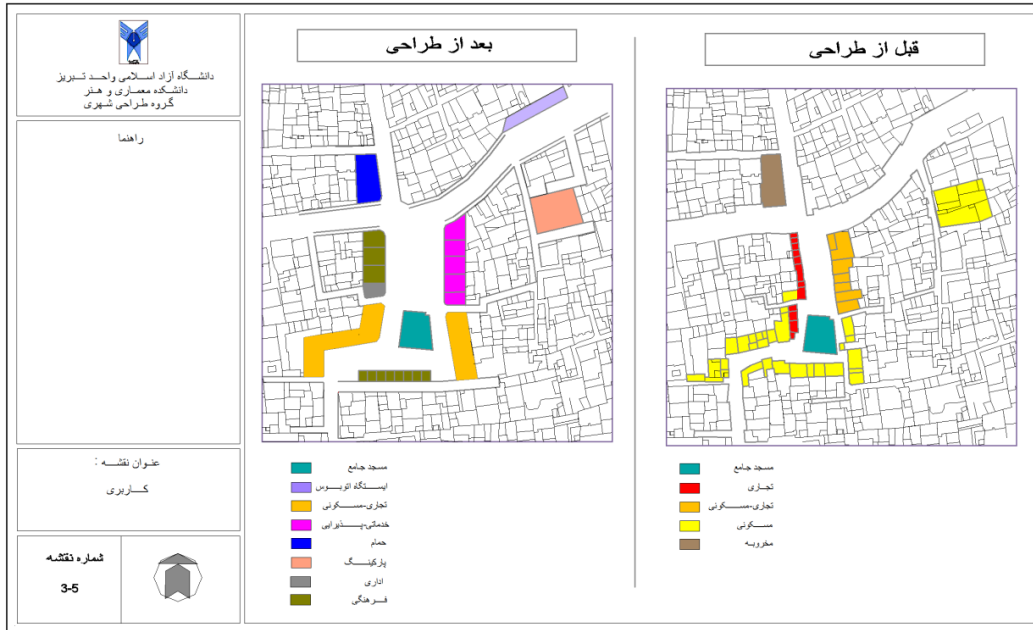
هدف	راهبرد	سیاست	هدف
راهبرد	سیاست	- تعریض معابر - اعطای وام نوسازی و بهسازی مسکن - ایجاد هماهنگی بین ساخت و سازهای قدیم و جدید - اصلاح خط آسمان-ریتم-تقارن و...	
تأمین سرزندگی فضا	- ایجاد فضاهای سبز در محوطه	- تشویق مردم به کاشت گل و گیاه در بالکن یا قرار دادن گل-های جعبه‌ای جلوی مغازه‌ها و درب خانه‌ها	
ارتقاء آرامش و بالا بردن حس خودمونی بودن	- حذف خودرو از فضای میدان	- استفاده از میلمان در قسمت‌های مختلف فضا یا استفاده از پای درخت یا پای جعبه گل‌ها به عنوان شستن	
ارتقاء کیفیت بصری	- جمع‌آوری اجناس انباشته شده در فضای میدان برای فروش - نماکاری ساختمان‌ها - شاخص‌تر کردن ساختمان‌های با ارزش هویت‌دار در فضا	- قرار دادن اجناس در داخل مغازه - استفاده از مصالح بومی - استفاده از فرم نماهای سنتی - حذف کاربری‌های نامطلوب به لحاظ بصری - فضا سازی با بکارگیری نورپردازی و پوشش گیاهی جهت زیباسازی	
ایجاد سرزندگی در فضا	- ایجاد فضاهای سبز در محوطه	- حفظ درختکاری ردیفی موجود در فضای میدان - تشویق مردم به کاشت گل و گیاه در بالکن یا قرار دادن گل-های جعبه‌ای جلوی مغازه‌ها و درب خانه‌ها - بازسازی حمام و استفاده از نمای سنتی با استفاده از فرم گذشته‌ی فضا	

جدول (۱۹). راهبردهای پیشنهادی بعد عملکردی

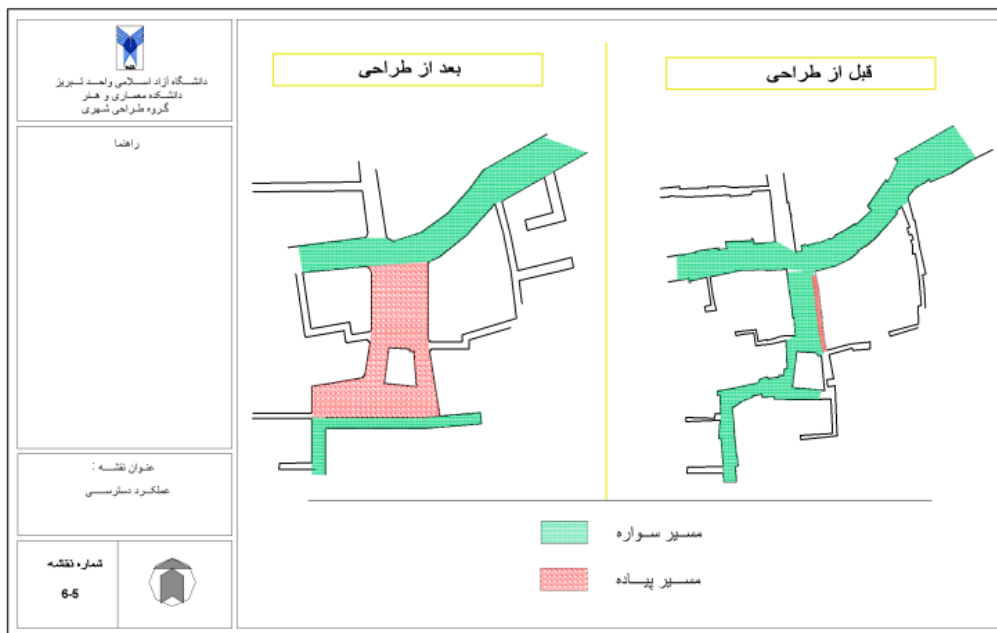
سیاست	راهبرد	هدف	بعد عملکردی
- کف‌سازی ویژه فضا	- حذف ترافیک خودرو در میدان	پیاده گذر کردن فضا	
- تغییر مسیر خودروهای گذری از میدان به مسیرهای فرعی	- ایجاد پارکینگ عمومی	کاهش ازدحام خودروها	
- پیش‌بینی پارکینگ در فاصله‌ی مناسب نسبت به میدان	- تأمین ایمنی فضا	ارتقاء سطح ایمنی و امنیت فضا	
- پرهیز از قرار دادن میلمان در قسمت‌هایی که مانع حرکت مردم می‌شود			
- پرهیز از ایجاد فرصت برای افراد خلاف کار جهت حضور در میدان			
- قابل رویت کردن موانع در شب توسط روشنایی مناسب			
- شبانه‌روزی کردن برخی از کاربری‌ها			
- قرار دادن ایستگاه اتوبوس و تاکسی در نزدیکی میدان جهت سهولت رفت و آمد	- استفاده از وسایل نقیه خصوصی و عمومی	دسترسی سریع به میدان	
- حفظ مسجد جامع	- حفظ یا بازسازی عملکردها	تأکید به عملکردهای مهم در میدان	
- بازسازی حمام			
- باز زنده سازی چاده ابریشم			
- پیاده راه سازی محوطه‌ی میدان			

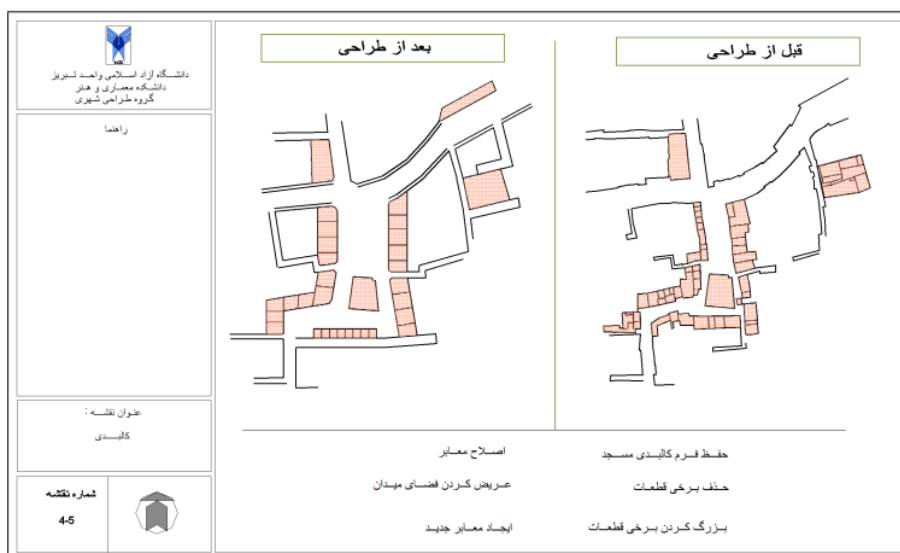
شکل (۲). پلان پیشنهادی

شکل (۳). تغییر کاربری

شکل (۴). تغییر عملکرد دسترسی

شکل (۵). تغییر کالبدی

منابع

- آذر علی؛ حسین زاده دلیر کریم، (۱۳۸۷). ساماندهی و بهسازی محلات سنتی با استفاده از رویکرد شهرسازی جدید نمونه موردی محله سرخاب تبریز، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، (۱۱).
- آمارنامه شهرداری کلان شهر تبریز، ۱۳۹۱، معاونت برنامه ریزی و توسعه مدیریت آمار و اطلاعات، موسسه هاتف شهر.
- انتظار قراملکی، مهدی، (۱۳۹۳). تحلیلی بر توسعه ناپایدار محله‌ای، پایان نامه کارشناسی ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز پردیس بین المللی ارس
- ابراهیمی محمدحسن (۱۳۸۸). میدان؛ فضاهای تعریف نشده شهرهای ایرانی، نشریه هویت شهر، ۳(۴).
- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۹۰). هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران، تهران: موسسه نشر شهر، چاپ سوم
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۶). راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، تهران: انتشارات شهیدی، چاپ سوم
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۹۰). سیر اندیشه ها در شهرسازی (۲) از کمیت تا کیفیت، تهران: آرمانشهر، چاپ دوم.
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۹۰). سیر اندیشه ها در شهرسازی (۳) از فضا تا مکان، تهران: آرمانشهر، چاپ دوم.
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۹۱). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، تهران: انتشارات شهیدی، چاپ پنجم
- پورمحمدی، محمدرضا، (۱۳۸۲). برنامه ریزی کاربری اراضی شهری، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، تهران: سمت.

- پوراحمد، احمد؛ مرادپور، نبی؛ حاتمی نژاد، حسین. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر ابعاد کالبدی-فضایی بر پیاده‌مداری در شهر تهران نمونه موردی: محلات امیرآباد و دانشگاه تهران، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸(۵۱).
- درسرخوان، رسول؛ ظفری، داریوش؛ حسینی، محمدحسین. (۱۳۹۲). مقدمه‌ای بر مبانی نظری شهرسازی، تبریز: روزش، چاپ اول.
- رحیمی، لیلا. (۱۳۹۷). تبیین و ارزیابی عوامل تأثیرگذار در مطلوبیت میدان شهری مطالعه موردی: میدان ساعت تبریز، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، ۸(۴).
- رفیعی امیررضا؛ رضوانی ایمان؛ کریمی مهرداد. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء کیفیت فضایی میداین با رویکرد طراحی شهری، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، (۱۷۳).
- رفیعی‌زاد ناصر. (۱۳۸۴). فرایند اجتماعی-فضایی هویت شهر مقدمه‌ای بر شناخت و توانمندسازی هویت شهر ایرانی، تهران: فصلنامه آبادی، (۴۸).
- سلطان زاده، حسین. (۱۳۷۲). فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی با همکاری شهرداری تهران، چاپ پنجم.
- سلیمی زنگبار، یاسین. (۱۳۸۵). نگاهی به قراملک، انتشارات سلیمی یاسین، چاپ اول.
- شوی، فرانسواز. (۱۳۷۵). شهرسازی تخیلات و واقعیات. سید محسن حبیبی. تهران: مؤسسه انتشارات. شکیبامنش، امیر؛ قربانیان، مهشید. (۱۳۹۴). مراکز شهری از مبانی تا راهنماهای طراحی شهری، تهران: طحان، چاپ اول.
- صدر آرش؛ بانکیان تبریزی آرزو؛ رفایی افشار قزلباش شادی. (۱۳۹۸). تأثیر پیاده راه بر افزایش تعاملات اجتماعی در فضاهای شهری بجنورد (نمونه موردی: خیابان طالقانی، محدوده میدان شهید تا مخابرات)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۹(۵۴).
- عدالتی بزاز مسعود. (۱۳۹۰). بررسی علل ناکارآمدی مراکز محله و ارائه راهکارهایی در جهت شکوفایی این مراکز، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد قزوین.
- عینی فر علیرضا. (۱۳۸۶). نقش غالب الگوهای عام اولیه در طراحی محله‌های مسکونی معاصر، نشریه هنرهای زیبا، (۳۲).
- قلمبردزفولی مریم؛ نقی‌زاده محمد. (۱۳۹۳). طراحی فضای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی، نشریه هویت شهر، ۸(۱۷).
- قربانیان، مهشید. شکیبامنش، امیر. خاکساری، علی. (۱۳۸۸). محله‌های شهری در ایران، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم.
- کرمونا، متیو و دیگران. (۱۳۹۱). مکان‌های عمومی فضاهای شهری ابعاد گوناگون طراحی شهری. فریبا قرائی و دیگران. تهران: دانشگاه هنر، چاپ دوم.
- کنیرش، یورگن. (۱۳۹۲). میدان‌های شهری معماری و طراحی فضاهای باز، تهران: مؤسسه انتشارات، چاپ دوم.

- گلکار کوروش. (۱۳۸۴). چشم‌انداز شهر/محلّه پیشنهاد یک چارچوب مفهومی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز، نشریه هنرهای زیبا، (۲۴).
- گودرزی سروش محمدمهدی؛ گودرزی سروش خلیل. (۱۳۹۲). بازشناسی مفهوم هویت در فضای شهری، فصل-نامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی.
- لنگ، جان. (۱۳۹۱). طراحی شهری گونه‌شناسی رویه‌ها و طرح‌ها همراه با بیش از پنجاه مورد خاص. سید حسین بحرینی. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم.
- لینچ، کوین. (۱۳۹۲). *سیمای شهر*. منوچهر مزینی. تهران: مؤسسه انتشارات، چاپ ۱۱.

<http://nolli.uoregon.edu/default.asp>.

neal, 2003, urban villages and the making of communities, sponpress, newyork.